

АКТУАЛІЗОВАНА ЛЕКСИКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ (на матеріалі інтернет-дискурсу)

Кисіль Аліна Олегівна, студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (групи УМЛБ-1-21-4.0д.), спеціальності 035 Філологія Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: Стишов О.А., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

У статті проаналізовано тенденцію повернення до вжитку значної кількості раніше незаконно усунутої чи пасивізованої лексики на матеріалі інтернет-дискурсу. З'ясовано, що в інтернеті відроджені слова надзвичайно поширені, оскільки такі лексичні одиниці є важливими виражально-зображальними засобами та якнайкраще репрезентують мовні тенденції в суспільстві. Виокремлено тематичні групи реактивованих слів, найбільшими з яких є соціально-економічна, релігійна та військова, а найменшою – правова царини. З-поміж проаналізованих лексем виявлено і власне українські, які кодифікуються в більшості словників як застарілі або рідковживані, і давно запозичені, які позначають важливі загальні поняття, без яких унеможлиблюється розвиток української мови. Простежено також тенденцію до витіснення впливу російської мови на словотворчому рівні, зокрема це виявилось в актуалізації та частішому використанні властивих для української мови суфіксів.

Ключові слова: актуалізована лексика, інтернет-дискурс, тематичні групи, словотворення.

Лексична система української мови зазнала помітних змін в кінці XX – на початку XXI століття завдяки впливу екстра- й інтралінгвальних чинників. Динамічні процеси в лексиці відбивають очевидні, відкриті, а також приховані механізми мовної еволюції. У зв'язку зі стрімким відродженням мовної ідентичності й тенденції до націоналізації особливого значення набуває питання актуалізації слів, які з периферії лексичної підсистеми української мови знову повернулися до її ядра, тобто до широкого вжитку, іноді з певними змінами стилістичної маркованості.

На початку XXI століття спостерігаємо стрімке зростання впливу віртуального середовища на розмаїття лексичних одиниць української мови. Актуалізована лексика в інтернет-дискурсі стала своєрідним відображенням нових реалій і змін у соціокультурному середовищі, оскільки з технологічним прогресом значно виріс відсоток використання української мови та усвідомлення важливості піднесення її престижу.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню процесу актуалізації лексики української мови кінця XX – початку XXI століття,

вона ще не була предметом окремої багатоаспектної наукової праці, присвяченої особливостям процесу відродження слів, функціонування та еволюції реактивованих лексичних одиниць у сучасному віртуальному середовищі.

Метою розвідки є дослідити явище актуалізації лексики як динамічного процесу в лексико-семантичному ярусі української мови кінця XX – початку XXI століття, виділити та проаналізувати основні тематичні групи відроджених слів, а також з'ясувати та розкрити способи словотворення актуалізованих слів.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблемі реактивованої лексики кінця XX – початку XXI століття присвячено ряд досліджень мовознавців. Зокрема в роботах О. Стишова, О. Ковтунець, О. Тарненка, Л. Мацько, Л. Струганець, О. Муромцевої, М. Дудика, М. Бондар, І. Гнатюк, Н. Клименко, К. Городенської, Є. Карпіловської приділено значну увагу відродженню лексичних одиниць, виділено й проаналізовано найголовніші тематичні групи, а також зазначено причини повернення до активного ужитку слів, які свого часу були незаконно усунуті чи пасивізовані.

Останніми роками в мовознавстві активно поширюється процес повернення до вжитку значної кількості слів, які з певних ідеологічних чи соціальних причин були усунуті чи пасивізовані. На сьогоднішній день таке явище називають *актуалізацією слів*. Процес актуалізації лексичних одиниць спричинений комплексом екстра- й інтралінгвальних чинників, які взаємодоповнюють один одного та є рушіями до динамічних змін у лексико-семантичному ярусі української мови. Кінець XX – початок XXI століття характеризується значними змінами в культурному, суспільно-політичному та економічному житті українського народу, а також розвитком мови, зокрема збагаченням її питомими словами, запозиченнями, інтеграційними процесами лінгвальних елементів тощо. Більшість актуалізованих слів на сьогоднішній день є унормованими й кодифікованими, а нав'язані з російської мови слова та кальки виходять із активного вжитку (пасивізуються). Нині замість цих застарілих і немилозвучних лексичних одиниць, невластивих українській мові, словники поповнюються питомими словами та їхніми формами, які все частіше використовуються в різних стилях.

Як і слова української літературної мови, відроджені одиниці становлять цілі структуровані тематичні групи, у яких представлені як однакові або близькі за значенням слова, так і зовсім різні. Ці сформовані групи продовжують поповнюватися і можуть мати як типовий, так і нерідко відмінний склад.

Загальновживані слова є найпоширенішими у будь-якій мові, оскільки такі стилістично нейтральні одиниці використовуються у всіх сферах мовного спілкування. Можемо виокремити такі групи загальновживаних актуалізованих слів, які позначають: кількість, час і простір (*численно, завчасно, довкілля*); емоційний стан і морально-етичні поняття (*засмутнити, меншовартісний, добротворець*); абстрактні поняття (*небувалість, безіменність*) та ін.

Релігійна лексика є однією з найбільших лексико-тематичних груп актуалізованих мовних одиниць. В інтернет-дискурсі істотно переважають типові лексичні одиниці й терміни, які є традиційними для слов'янського фонду: *Богородиця, Бог-Отець, богослужіння, духівник, псалмоспівець,*

хрещення, Різдво, говіння, вівтар, каплиця, постувальник та ін. Пор.: «УПЦ (МП) провели останнє богослужіння у Києво-Печерській лаврі» (Радіо Свобода); «Про те, яким було саме українське **Різдво** поговоримо в наступних дописах» (Безверха).

Лексика й термінологія, пов'язана із суспільно-політичним контекстом, представляє лексико-тематичну групу, яка виразно відображає різні аспекти соціальної структури суспільства, світогляд і уподобання мовців, суспільний устрій і політичний режим у країні, де функціонує мова, а також поза її межами. У зв'язку з певними подіями та перетвореннями в Україні після проголошення незалежності, спостерігаємо значний пласт вдалих і доречних актуалізованих лексем на позначення суспільно-політичних понять. Більшість із них є ключовими словами доби: *фракція, провідник, віче, злука, урядування, суверенітет, губернатор* та ін. Пор: *Питання навіщо нам така влада, якщо можна просто **віче** зібрати?* (із відкритого чату в Telegram). До складу аналізованої лексики входять слова, пов'язані з національно-визвольними процесами в Україні (*визвольний, соборність, суверенітет, незалежність*) і з політикою нашої держави у воєнний час (*анексування, біженці, миротворення, перемовини, дерусифікація*). Пор: *Найкраща інвестиція 2022 (та 2023 теж) – інвестиція у територіальну цілісність та **суверенітет*** (Стерненко); *До речі, **біженці** з Донбасу різні бувають, повірте* (з відкритого чату в Telegram). У сучасній мові інтернет-комунікацій поступово втрачають своє негативне ідеологічне забарвлення, яке було спеціально створене потужною радянською пропагандою, слова на позначення осіб суспільно-політичної сфери: *мазепинець, махновець, петлюрівець, бандерівець, націоналіст*. Пор.: *Здається, зараз просто неможливо бути не **націоналістом*** (із відкритого чату в Telegram).

Актуалізовані лексичні одиниці в соціально-економічній групі зазвичай переорієнтовані на постсоціальні економічні реалії із Заходу. Саме тому в пласті аналізованих відроджених слів переважають запозичені лексеми й терміни, які відіграють дуже важливу роль у господарюванні України і виводять її економіку на світовий рівень, що забезпечить подальший якісний розвиток нашої держави: *бізнес, менеджмент, маркетинг, акція, ринок, банк, біржа, ринок, конкуренція, компанія* тощо. Пор.: *Зазвичай, такі цінні папери можна придбати на зовнішніх **ринках** за наявності вільних коштів на рахунках в іноземних **банках**, але сьогодні є пропозиції і від вітчизняних інвестиційних **компаній** та банків, які пропонують такі облігації за гривню* (Романов). Серед актуалізованих соціально-економічних понять значну групу також становлять назви осіб, які займаються економічною діяльністю (*бізнесмен, аудитор, акціонер*) і назви суспільно-економічних прошарків населення (*олігарх, аристократія, капіталіст*). Активізувалися назви грошових одиниць, які тепер є основними і функціонують в обігу незалежних держав, які раніше входили до складу СРСР: *гривня, лея, лат, лит, сом, тенге, крона, злотий*. Пор.: *Надійшло 231 425 транзакцій з усього світу! Були і долари, і євро, і фунти, і **крони**, і франки, і **злоті** і т.д.* (Притула).

У зв'язку з минулими та нинішніми подіями в Україні (національно-визвольна війна, анексування Російською Федерацією півострова Крим, проведення антитерористичної операції на сході країни, повномасштабне вторгнення Росії в Україну) активно відроджується лексика, яка позначає військові поняття. Насамперед варто загадати реактивовану одиниці козацтва: *гетьман, козаки, козацтво, сотник, отаман* та ін: *На відео ще видно слід від іншої знищеної техніки, то був танк, його **козаки** теж знищили* (Стерненко). Значна кількість традиційних одиниць на позначення військових понять активно функціонує в інтернет-комунікації: *воjak, військовий, чота, чотар, хорунжий, сотня*. Проаналізувавши відроджену військову лексику, яка використовується в Збройних силах України, ми засвідчили позитивною тенденцією – впровадження давніх національних одиниць, які успішно функціонували в українській мові до витіснення їх російськими відповідниками: *вишкіл* (замість *муштра*), *чота* (замість *взвод*), *шикуйсь, позір* (замість *равнение*). Пор.: **Вишкіл** у Британії пройшли вже 18 тисяч українських піхотинців (Лаченков).

У педагогічно-освітній системі також відродився значний пласт лексики на позначення установ і закладів, освітніх рівнів та осіб, які беруть участь у навчально-виховному процесі: *гімназія, коледж, ліцей, бакалавр, магістр, ліцейст, гімназист, вільнослухач*. Невелику групу реактивованої лексики й термінології становлять питомо українські одиниці на позначення освітніх понять і закладів, осіб педагогічного процесу, наукової термінології, шкільного приладдя: *шкільництво, виш* (замість *вуз*), *вишівець, виклади (лекції), вислід* (*висновок*), *оглав* (*зміст*), *покликатися* (замість *посилатися*), *покликання* (замість *посилання*), *видрукування, царица, часопис* та ін. Завдяки тенденції до усвідомлення національної ідентичності, збереження мовної та культурної спадщини такі лексичні одиниці починають активніше функціонувати в українській мові. Пор.: **Вислід** конкурсу фізичної вправності»; «**Моя улюблена царица** – організаційна психологія... (Іщук).

Актуалізована лексика на позначення побутових реалій представлена питомими словами й структурами, які замінюють російські форми, слова та кальки з них. Наприклад: *люстерко, горня, городина, садовина, накладанець, вишиванка, середмістя* та ін.

Варто розглянути актуалізовані слова також на словотвірному рівні. Простежується відродження питомо українських суфіксів *-ник, -ор, -ар (-яр)* замість невластивих *-чик, -чик, -вод*, зокрема у назвах професій і осіб за родом занять: *бавовновод – бавовняр, крановицик – кранівник, садовод – садівник*. Наслідком довготривалого нехтування традиціями української мови є уживання лексем із *-ачий, -учий, -ючий, -ячий*, які є калькою з російської мови: *біжучий, летучий, зростаючий, чаруючий, невмирущий*. Замість них краще утворювати слова за допомогою прикметникового афікса *-ний, -альний*: *миючий – мийний, знеболюючий – знеболювальний, відновлюючий – відновлювальний* та ін. Активно утворюються лексеми з властивими для української мови афіксами *-івн-, -лив-*. До прикладу: *панівний, вразливий, брикливий*.

Актуалізовані одиниці – це принципово не нові слова і вони раніше існували в мовній системі, а на сучасному етапі зазвичай функціонують зі зміненим значенням, тому класифікуємо їх як відносні неологізми (за О. Ковтунець). В інтернет-дискурсі відроджені слова надзвичайно поширені, оскільки такі лексичні одиниці є важливими виражально-зображальними засобами та якнайкраще репрезентують мовні тенденції в суспільстві.

Явище актуалізації торкнулося всіх сфер людського життя, тому у виокремлених в нашому дослідженні тематичних групах простежується досить значна кількість реактивованих одиниць. Найбільше їх виявлено в соціально-економічній (31), релігійній (27) і військовій царинах, найменше – у правовій (3) лексико-тематичній групі. Серед проаналізованих лексем знаходимо і власне українські, які кодифікуються в більшості словників як застарілі або рідковживані, і давно запозичені, які позначають важливі загальні поняття, без яких унеможлиблюється розвиток української мови.

Простежуємо тенденцію до витіснення впливу російської мови на словотворчому рівні, зокрема це виявилось в актуалізації та частішому використанні властивих для української мови суфіксів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безверха С. (krapka.krapka). Хто вкрав в українців Різдво? *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/p/Cl-2pZ3NOqs/?igshid=ODhhZWM5NmIwOQ==>
2. Дудик М. Активізація – актуалізація – реактивація (лексики). *Культура слова*. 2003. № 62. С. 30–33.
3. Іщук О. Допис у Facebook. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02DP6sbKf3r5WeZMSSAPzyKyrDXxAqmbjX8MpNZPVf4JF6jsWkdSMJy1Pa5NmP9JWcl&id=100001369105787
4. Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. С. 74–91.
5. Ковтунець О. Актуалізація лексики соціально-економічної сфери (порівняльно лексикографічний аналіз). *Проблеми зіставної семантики: збірник наукових праць*. Київ, 2017. С. 87–93.
6. Ковтунець О. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (Стан і перспективи дослідження). *Лексикографічний бюлетень*. 2010. Випуск 19. С. 113–121.
7. Лаченков І. Допис з блогу «Лачен пише» у Telegram. URL: <https://t.me/lachentyt/31750>
8. Притула С. Допис з блогу «Сергій Притула». URL: <https://t.me/serhiyprytula/2485>
9. Радіо Свобода. Facebook. URL: <https://fb.watch/oGNopOEmNt/>
10. Романов Г. Куди інвестувати збереження під час війни? URL: <https://blog.liga.net/user/hlromanov/article/51772>

11. Стерненко С. Допис з блогу «STERNENKO» у Telegram. URL: <https://t.me/sssternenko/12175>
12. Стерненко С. Допис з блогу «STERNENKO» у Telegram. URL: <https://t.me/sssternenko/23002>
13. Стишов О. Актуалізація традиційної української лексики і проблема сучасної літературної норми. *Мова і культура*. Київ: Collegium, 1998. Т. 2. С. 127–128.
14. Стишов О. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. *Лексикологія. Лексикографія: навчальний посібник*. Біла Церква: «Авторитет», 2019. С. 130–147.

REFERENCE

1. Bezverkha S. (krapka.krapka). Khto vkraiv v ukrainsiv Rizdvo? *Instagram*. URL: <https://www.instagram.com/p/Cl-2pZ3NOqs/?igshid=ODhhZWM5NmIwOQ==>
2. Dudyk M. Aktyvizatsiia – aktualizatsiia – reaktyvatsiia (leksyky). *Kultura slova*. 2003. № 62. С. 30–33.
3. Ishchuk O. Dopys u Facebook. URL: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02DP6sbKf3r5WeZMSSAPzyKyrDXxAqmbjX8MpNZPVf4JF6jsWkdSMJy1Pa5NmP9JWcl&id=100001369105787
4. Klymenko N., Karpilovska Ye., Kysliuk L. Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychy Dim Dmytra Buraho, 2008. С. 74–91.
5. Kovtunets O. Aktualizatsiia leksyky sotsialno-ekonomichnoi sfery (porivnialno leksykohrafichniy analiz). *Problemy zistavnoi semantyky: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 2017. С. 87–93.
6. Kovtunets O. Yavyshche aktualizatsii leksyky v suchasni ukrainskii movi (Stan i perspektyvy doslidzhennia). *Leksykohrafichniy biuleten*. 2010. Vypusk 19. С. 113–121.
7. Lachenkov I. Dopys z blohu «Lachen pyshe» u Telegram. URL: <https://t.me/lachentyt/31750>
8. Prytula S. Dopys z blohu «Serhii Prytula». URL: <https://t.me/serhiyprytula/2485>
9. Radio Svoboda. *Facebook*. URL: <https://fb.watch/oGNopOEmNt/>
10. Romanov H. Kudy investuvaty zberezhenia pid chas viiny? URL: <https://blog.liga.net/user/hlromanov/article/51772>
11. Sternenko S. Dopys z blohu «STERNENKO» u Telegram. URL: <https://t.me/sssternenko/12175>
12. Sternenko S. Dopys z blohu «STERNENKO» u Telegram. URL: <https://t.me/sssternenko/23002>
13. Styshov O. Aktualizatsiia tradytsiinoi ukrainskoi leksyky i problema suchasnoi literaturnoi normy. *Mova i kultura*. Kyiv: Collegium, 1998. Т. 2. С. 127–128.

14. Styshov O. Dynamika leksychnoho skladu suchasnoi ukrainskoi movy. Leksykologhiia. Leksykohrafiia: navchalnyi posibnyk. Bila Tserkva: «Avtorytet», 2019. S. 130–147.